IJCRT.ORG ISSN : 2320-2882
INTERNATIONAL JOURNAL OF CREATIVE RESEARCH THOUGHTS (IJCRT)
An International Open Access, Peer-reviewed, Refereed Journal

भांडवलषाहीतील जागतिकीकरण व भारतीय अर्थव्यवस्थेतील दारीद्रय

प्रा. डॉ. सिध्दार्थ एस. मेश्राम
अर्थषास्त्र विभाग प्रमुख,
जे. एम. पटेल कला, वाणिज्य व विज्ञान महाविद्यालय, भंडारा– 441904

सारांष :

जगात जागतिकीकरणाचा प्रसार झाल्यानंतर दिसून येणारी एक चांगली बाब म्हणजे जगातल्या दारीद्रयाची अधिक दखल घेण्यात येऊ लागली. याचे एक महत्वाचे कारण म्हणजे जागतिकीकरणातील मुक्त व्यापार व मुक्त बाजारपेठ यातून आर्थिक वाढ जोमाने होईल, आणि दारीद्रयाचा प्रष्न सोडवता येईल असे सांगण्यात येत होते. परंतु प्रत्यक्षात तसा अनुभव आला नाही. आणि जागतिकीकरणाच्या विरोधात जगभर जनमत तयार होऊ लागले. यातुनच दारीद्रयाच्या समस्थेची दखल घेऊन अनेक विचारवंतांनी आर्थीक वाढीच्या प्रक्रीयेसाठीही दारीद्रयाच्या प्रश्नाशी प्रत्यक्ष मुकाबला करण्याची गरज दर्शविली. स्वित्झरलॅंडमील दावोस येथे दरवर्षी अनेक मंडळी एकत्र येतात आणि जगापुढच्या महत्वाच्या प्रश्नांची चर्चा करतात. यातील मुख्य विषय म्हणजे जागतिक व्यापार, जगातली आर्थिक वाढ, भांडवलाचे प्रवाह आणि याहीपेक्षा महत्वाचे म्हणजे जागतिक दारिद्रय, भूम व रोगराई इत्यादी प्रश्नांचीही चर्चा करीत करतात. वर्ल्ड एकॉनॉमिक फोरम ही बिगर सरकारी संस्था दावोस येथे दरवर्षी अशी परिषद संघटित करते.

2002 मध्ये जेव्हा अशाप्रकारची बैठक भरली तेव्हा श्रीमंत देशांच्या जी–7 गटाच्या वतीने गरीब राष्ट्रावरील कर्जमाफीची घोषणा करण्यात आली. त्याला फ्रान्सच्या वित्तमंत्र्यांनीही पाठिंबा दिला. जगामधील अतिगरीब देशांचे कर्ज माफ करण्यात आले. त्यानंतरच्या काळात मोठमोठया घोषणा करूनही हे देश आपले शब्द मात्र विसरून गेले. इतकेच नव्हे तर काही औद्योगिक कंपन्या, हॉलीवूडचे नामवंत कलाकारही या मोहिमेमध्ये सामील होते. आणि गरिबी आणि कुपोषण हे प्रश्न सोडविण्यासाठी पुढे आले व निधीची मदत करायला तयार झाले. परंतु या मदतीतील विधीपैकी फारच थोडा भाग गरजू लोकांना मिळाला.

दारिद्रय निर्मूलनात शासनाची नेमकी भूमिका कोणती असा वाद भारतात चालू आहे. कारण भारतात गरीबी निर्मूलनासाठी केलेले सर्व प्रयत्न फसले आहेत. भांडवलशाहीत जागतिकीकरणाच्या वाढीबरोबर आर्थिक विषमता व दारिद्रय यात तीव्र वाढ झालेली दिसते. दारिद्रय निर्मूलनासाठी विदेशी मदतीवर अवलंबून राहण्यापेक्षा स्वतः सरकारी पातळीवरच जोरकस प्रयत्न करणे काळाची गरज आहे. त्यादृष्टीने सरकारी पातळीवर तसे धोरण आखले गेले पाहिजेत. प्रस्तुत शोधनिबंधात दारिद्रयाची सद्यस्थिती, सरकारचे प्रयत्न व वास्तविकता यासंबंधीचे विश्लेषण करून गरिबी व दारिद्रय दूर करण्याच्या उपायांचा शोध घेण्याचा प्रयत्न केला आहे.

बीज संज्ञा : भांडवलशाही, जागतिकीकरण, दारिद्रय, बेकारी.

संशोधन प्रश्न :

1) जागतिकीकरणातील आर्थिक वृध्दीमुळे आर्थिक विषमताही वाढली आहे.

2) जागतिकीकरणासोबत दारिद्रयही वेगाने वाढत आहे.

3) भारतात दारिद्रय निर्मूलनाचे शासन पातळीवरील उपाय असफल ठरले आहे.

4) दारिद्रय निर्मूलनाच्या उपायांचा पुनर्विचार करायला पाहिजे.

संशोधन पध्दती :

प्रस्तुत शोधनिबंध केवळ दुय्यम सामग्रीवर आधारित आहे. माहिती संकलन करतांना क्रमिक पुस्तके, संदर्भग्रंथ, इंटरनेट, वर्तमानपत्रे, मासिके, नियतकालीके, प्रकाशित व अप्रकाशित साहित्य इत्यादी स्रोतांचा वापर केला आहे. प्रस्तुत शोधनिबंधात वर्णनात्मक व विश्लेषणात्मक संशोधन पध्दतीचा वापर केला आहे.

भांडवलशाही व जागतिकीकरण परस्पर संबंध :

जागतिकीकरण ही संकल्पना भांडवलशाहीच्या मुक्त व्यापाराची संकल्पना आहे. अर्थशास्त्राचा जनक ॲडम स्मिथ यांनी आपल्या ˘मसजी व छंजपवदे या ग्रंथात भांडवलशाही व मुक्त व्यापाराचे सर्वप्रथम समर्थन केले आहे. तेव्हापासून पाश्चात्य राष्ट्रांनी भांडवलशाही अर्थव्यवस्थेचा पुरस्कार केला आहे. जागतिक विकास प्रक्रियेत भांडवलशाही राष्ट्रांनी वेगाने आर्थिक विकास केलेला दिसून येतो. नंतरच्या काळात भारतात मुक्त अर्थव्यवस्था की संरक्षण ;थ्तमम ज्तंकम वत च्तवजमबजपवदद्ध हा अत्यत वादाचा मुद्दा राहिला. विकसनशील राष्ट्रांनी आर्थिक विकास करण्यासाठी संरक्षणाचे धोरण अवलंबिले. जे उद्योगधंदे नव्याने स्थापन झालीत त्यांच्या विकासाकरिता अशा उद्योगधंद्याना संरक्षण दिले पाहिज हा विचार पुढे आला.जे उद्योगधंदे बाल्यावस्थेत आहेत त्यांच्या विकासासाठी सरकारी हस्तक्षेप महत्वाचा असतो असे समजण्यात येऊन या उद्योगधंद्यातील उत्पादित वस्तुच्या आयातीवर प्रशुल्काच्या माध्यमातून निर्बंध लावण्यात आले. आयातीवर प्रशुक्ल आकारून व बाल्यावस्थेतील उद्योगधंद्यांना सरकारी अनुदान पुरवून त्यांच्या विकासाचे प्रयत्न करण्यात येत होते.

परंतु 1970—80 या दशकामध्ये जगात सगळीकडे जागतिकीकरणाचे वारे वाहू लागले. विकसीत राष्ट्रांबरोबरच अविकसित राष्ट्रेही त्यात उडी घेऊ लागले. समाजवाद व साम्यवादी अर्थव्यवस्थानीही जागतिकीकरण स्वीकारून भांडवलशाहीतील मुक्त व्यापार व मुक्त बाजारपेठेचे अवलंब केले. अशा परिसितीत भारतानेही 1 जुलै 1991 मध्ये जागतिकीकरणाचा अवलंब करून खाजगीकरण, उदारिकरण व जागतिकीकरण या नवीन आर्थिक धोरणाच्या तीन पैलूंद्वारे देशाचा विकास गाडा रेटण्याचा प्रयत्न केला. परंतु जागतिकीकरणामुळे विकसित राष्ट्रांच्या अर्थव्यवस्थांनांच त्याचा अधिक लाभ मिळाला. याउलट भारतासारख्या विकसनशील देशांचे नुकसानच झाले. मुक्त बाजारपेठांमध्ये आयात—निर्यात धोरण मुक्त झाल्यामुळे निर्यातीपेक्षा आयातच अधिक वाढली व व्यापारशेष तुटीचा राहिला. आर्थिक शक्तीचे केंद्रिकरण बडया औद्योगिक घराण्याकडे होऊन राष्ट्रीय उत्पन्नाच्या वितरणात असमतोल निर्माण झाला. श्रीमंत अधिक श्रीमंत झाले. राष्ट्रीय उत्पन्न व संपत्तीचे मोठया प्रमाणात केंद्रिकरण झाले. गरीब अधिक गरीब होत गेले. इतकेच नव्हे तर दारिद्रय व असमानतेमुळे भुकमरी वाढत गेली. नवीन तंत्रज्ञानाचा उत्पादनात वापर वाढल्याने बरोजगारी कमी होऊन प्रचंड बेकारी अस्तित्वात आली. त्यामुळे आज बेकारी कमी करणे, गरीबी व दारिद्रय नष्ट करणे, हे प्रश्न शासन व्यवस्थेपुढील ज्वलंत प्रश्न 'आ' वासून उभे आहेत.

जागतिकीकरणाची प्रक्रिया ही मुळात भांडवलशाही अर्थव्यवस्थेचा अंग असल्यामुळे भांडवलशाहीतील सर्व दोष भारतीय अर्थव्यवस्थेत निर्माण होणे स्वाभाविक होते. परंतु या दोषांकडे दुर्लक्ष करून औद्योगिक विकासावरच सरकारने अधिक लक्ष केंद्रित केले. त्यामुळे ग्रामीण अर्थव्यवस्था प्रभावित झाली. कृषीप्रधान राष्ट्रातील शेतकरी आत्महत्या करू लागले. भूक व दारिद्रयामुळे 50 टक्के भारतीय जनता प्रभावित झाली. 68 टक्के खेडयात वास्तव्य करणाऱ्या जनतेच्या विकासाकडे दुर्लक्ष करण्यात आले. मोठया प्रमाणावर रोजगार देणाऱ्या शेती व कुटीर उद्योग धंद्याचे बेहाल झाले. कधी सरकारच्या धोरणाने तर कधी नैसर्गिक आपत्तीमुळे संकटात सापडलेल्या शेती क्षेत्राच्या विकासाकडे लक्ष पुरविणे आज तितकेच महत्वाचे आहे. शासन पातळीवर योग्य धोरण आखून शेती व ग्रामीण अर्थव्यवस्थेचा खुंटलेला गाळा प्रवाहित करणे महत्वाचे आहे.

भारतातील आर्थिक विषमता :

भारतातील मोठे औद्योगिक घराणे व बहुराष्ट्रीय कंपन्यांचे आगमन हे आर्थिक विषमतेला जबाबदार घटक आहेत. 1991 च्या नव्या आर्थिक धोरणात एम.आर.टी.पी. आयोगासंबंधी सरकारी पातळीवर असा निर्णय घेण्यात आला की, मोठया कंपन्यांना गुंतवणूकीचे निर्णय घेण्याकरिता एम.आर.टी.पी. आयोगाकडून मंजूरी घेण्याची गरज नाही. केवळ एकाधिकारी प्रतिबंधात्मक आणि अनुचित व्यापार व्यवहारांसंबंधी नियंत्रण व नियमन करण्यावर भर दिला जाईल असे ठरविण्यात आले. अशाप्रकारे एकाधिकारी घराण्यांना त्यांच्या विस्तारासंबंधी, नवीन उद्योगांच्या निर्मितीसंबंधी, विलीनिकरणासंबंधी, टेकओव्हरसंबंधी किंवा संचालक नियुक्तीसंबंधी सरकारची अनुमती घेण्याची गरज राहणार नाही असे ठरविण्यात आले.

याचा अर्थ परवाना पध्दती काढून टाकण्यात आली व उद्योग स्थापण्यास आणि उद्योगांचा विस्तार करण्यास कोणतेही बंधने ठेवण्यात आले नाही. त्यामुळे आशिया व प्रशांत महासागराच्या आर्थिक आयोगाने चीन आणि भारताचा उल्लेख करून आपल्या अहवालात म्हटले आहे की, उत्पन्न मिळकतीमधील अंतर अतिशय जास्त असल्यामुळे चीन, भारत, थायलँड या राष्ट्रांतील शहरी आणि ग्रामीण भागात मोठी आर्थिक असमानता निर्माण झाली आहे. परिणामतः भारतीय अर्थव्यवस्थेत स्पष्ट दिसून येते की, 7 ते 8 टक्के प्रतीवर्ष आर्थिक वृध्दीचा लाभ समृध्द वर्गालाच अधिक मिळत आहे आणि गरीबांच्या वाट्याला काहीही उरत नाही. मोठया कंपन्यांच्या 20 मुख्य कार्यकारी अध्यक्षांना 2004–05 मध्ये वेतन आणि कमिशनच्या स्वरूपात 187 करोड रूपये प्राप्त झाले. या 20 मुख्य कार्यकारी अध्यक्षांमध्ये ब्रायन टेम्पेस्ट, रैन बैक्सी लेबॉरटरीचे प्रबंधक सर्वात अधिक वेतन प्राप्त करणारे होते. त्यांचे वार्षिक वेतन 5.06 करोड रूपये होते. अंबानी ब्रदर्स यांनी वेतन व कमीशनच्या रूपाने 187 करोड रूपये प्राप्त केले होते. मात्र ग्रामीण रोजगार हमी योजने अंतर्गत 60 रू. प्रति दिवस याप्रमाणे ग्रामीण भागातील मजूरांना वेतन मिळत असते. ही प्रखर असमानता अनैतिक असून सामाजिक स्वास्थ्याला हानीकारक आहे. यातून असंतोष निर्माण होऊन नक्षलवाद सारख्या विघातक संघटनांची निर्मिती होते. म्हणून जागतिकीकरणातून प्राप्त होणाऱ्या विकासाबरोबर आदिवासी, ग्रामीण जनता, गरीब जनता या सर्वांनाही विकासाचे भागीदार करायला पाहिजे. ग्रामीण विकासासाठी व त्याबरोबरच देशाच्या निरागस विकासासाठी ते अत्यंत आवश्यक आहे.

2008 मधील फोर्बसच्या अनुसूचीनुसार 16 नवीन अरबपतींची सुची जाहीर झाली. ज्यांची संपत्ती 1 अरब डॉलर पर्यंत वाढली होती. त्यामुळे 2008 मध्ये एकूण अरबपतींची संख्या 53 इतकी झाली. या 53 अरबपतींची एकूण संपत्ती 335 लाख डॉलर होती. त्याचे प्रमाण भारताच्या एकूण सकल राष्ट्रीय उत्पादनाच्या 1/3 होते.

2011 मध्ये भारताचे सकल राष्ट्रीय उत्पन्न 4460 अरब डॉलर झाले. त्यामुळे जागतिक क्रमवारीत भारताने 4 था क्रमांक पटकाविला. त्याचवेळी अमेरिका प्रथम क्रमांकावर, चीन दुसऱ्या क्रमांकावर आणि जापान तिसऱ्या क्रमांकावर होता. मात्र भारताचे प्रति व्यक्ती उत्पन्न केवळ 3590 डॉलर इतकेच होते. या काळातील अमेरिकेचे दरडोई उत्पन्न भारताच्या 13.9 पटीने, जापानचे 10.2 पटीने आणि चीनचे 2.25 पटीने अधिक होते. भारताचे सकल राष्ट्रीय उत्पन्न जगात 4 थ्या क्रमांकावर पोहचले असल्यामुळे चीन, भारत या देशांना आर्थिक महासत्तेच्या रूपाने वेगाने पुढे येणारे देश असे समजण्यात येऊ लागले. परंतु भारत एक महाशक्ती होण्यास सक्षम आहे काय? हा खरा प्रश्न आहे. या प्रश्नाचे परिक्षण करणे तेवढेच महत्वाचे आहे.

भारतातील बेरोजगारी व गरिबी :

यास्तव प्रथम देशातील बेरोजगारीचा विचार करणे महतवचे ठरेल. 1994 मध्ये संगठीत क्षेत्रातील रोजगारी 273.7 लाख होती. त्यात 2004 मध्ये 264.4 पर्यंत घट झाली. म्हणजे रोजगारीचा वार्षिक वृध्दीदर 0.38 टक्के घटला. आणि खाजगी क्षेत्रात रोजगार वृध्दीदर 1983–94 मध्ये 0.44 टक्के होता. तो 1994–2004 मध्ये 197 टक्के पर्यंतच वाढू शकला. यावरून स्पष्ट दिसून येते की, मोठे औद्योगिक घराणे वाढत्या श्रमशक्तीच्या तुलनेत अधिक रोजगार निर्माण करू शकले नाहीत. म्हणजे अरबपतींचे रोजगारीमधील योगदान निराशाजनकच आहे, असे म्हणता येईल.

राष्ट्रीय नमूना सर्वेक्षणाच्या आकवडेवारीनुसार 1999 ते 2005 मधील कालावधीत सामान्य स्थितीतील व दैनिक स्थितीतील बेरोजगारी या दोन्ही बेरोजगारीत वाढ झाली आहे. त्यात पुरूषांच्या तुलनेत स्त्री बेरोजगारीतील वाढ जास्त आहे. 2004–05 मध्ये 31.5 करोड व्यक्ती गरिबी रेषेच्या खाली होते. त्यापैकी अति गरीब व्यक्तींचे प्रमाण 11.5 करोड होते. 1994 ते 2004 या कालावधीत गरिबीच्या प्रमाणामध्ये 0.70 टक्के प्रतिवर्ष याप्रमाणे घट झाली. जेव्हा की, या काळात आर्थिक सुधार कार्यक्रमामुळे विकासाचा दर उच्च पातळीवर होता. परंतु या विकासाचा लाभ गरीबांपर्यंत पोहचू शकला नाही. विषमता वाढण्याचे हे मुख्य कारण आहे.

2004 मध्ये जवळजवळ 20 टक्के लोकसंख्या अल्प कुपोषित होती. तर जन्मतः 2.5 किलो वजन असणाऱ्या मुलांचे प्रमाण 30 टक्के होते. मुलभूत सेवांच्या उपलब्धीनुसार केवळ 68 टक्के कुटुंबाकडे वीज उपलब्ध होती. 2004 मध्ये मानव विकास निर्देशांकात भारत 126 क्रमांकावर होता. आणि मानव विकास निर्देशांक आकडा 0.61 एवढा होता. यावरून आपण अशा 'चमकत्या भारतात' आहोत की, ज्यात 36 अरबपती व 15 करोडपती आहेत. जे उच्च विकास दराचा लाभ गिळंकृत करतात व दुसऱ्या बाजूला 'दुःखी भारत' आहे की, ज्यांचे वास्तव्य ग्रामीण क्षेत्रात असुन ते घाणेरडया घरांमध्ये जीवन व्यतीत करतात, ज्यांची संख्या 90 करोड आहे. या परिस्थितीचा विचार केल्यास आर्थिक महाशक्ती होण्याचे आपले स्वप्न बेनकाब होतात. जेव्हापर्यंत देशातील बहुसंख्य लोकांच्या स्थितीत सुधारणा होत नाही, तोपर्यंत भारताला एका महाशक्तीच्या रूपात पाहणे एक मृगजळच ठरणार आहे.

दारिद्रय निर्मूलनासाठी काही उपाय :

1) करांच्या माध्यमातून संपत्तीची पुनर्मांडणी करणे :

जर दारिद्रय संपवायचे असेल तर एक मार्ग आहे तो म्हणजे करांच्या माध्यमातून संपत्तीची पुनर्मांडणी करणे. भांडवलशाहीमध्ये बाजारपेठेचे माध्यम हे अगदी कार्यक्षमपणे काम करते. आणि त्यातूनच आर्थिक विकास पुढे रेटत जातो. परंतु या मांडणीमध्ये उत्पन्न आणि संपत्तीची वाटणी समान होत नाही. याकरिता सरकारी हस्तक्षेप समर्थनीय ठरतो. केवळ आंतरराष्ट्रीय आर्थिक मदतीतून दारिद्रयाची समस्या दूर करता येणार नाही. अशा प्रकारच्या मदतीमुळे थोडा दिलासा मिळत असला तरी मूळ कारणे तशीच राहतात. याकरिता विकसनशील देशांतील उत्पादनाला चालना मिळाली पाहिजे. तसेच सरकारने प्राप्त केलेले उत्पन्न सार्वजनिक क्षेत्रावर अधिक खर्च झाले पाहिजे. त्यामुळे रोजगार वाढून समाजाची क्रयशक्ती वाढेल व वस्तुच्या मागणीत वाढ होऊन उत्पादनाला पुन्हा चालना मिळेल. यातून समाजाच्या क्रयशक्तीत वाढ होऊन दारिद्रय कमी होऊ शकते.

2) कृषी क्षेत्राचा विकास करणे :

भारतात कृषी क्षेत्राचा जीडीपीतला वाटा बराच खाली आला आहे. त्याचबरोबर मागील काही वर्षात ग्रामीण भागातील कृषी व्यवसायावर अवलंबून असलेल्या लोकसंख्येचे प्रमाणही त्याच ठिकाणी कुंठित राहिलेले आहे. जर कृषी उत्पादकता वाढवून कृषीची वाढ वेगाने केली तर दारिद्रयाची पातळी खाली येऊ शकते.

3) कृषी अनुदानाचा वापर :

कृषी उत्पादकता वाढविण्यासाठी कृषी क्षेत्रात आधुनिक तंत्रज्ञान लावले, निविष्ठा पुरविल्या आणि अनुदाने दिली तर त्यातून उत्पादन जरूर वाढेल. परंतु दरडोई उत्पादनात वाढ मात्र होणारी दिसणार नाही. त्याकरिता कृषी व्यवसायात जे प्रौढ मनुष्यबळ गुंतलेले आहे त्यांचा शेतजमिनीवरचा भार कमी करणे तितकेच महत्वाचे आहे.

4) कुटीर व ग्रामोद्योगांचा विकास :

चीनमध्ये 1979 ला नव्या आर्थिक धोरणाचा स्वीकार करण्यात आला. त्यामध्ये तेथल्या सत्ताधाऱ्यांनी ग्रामोद्योग आणि कुटीरोद्योग क्षेत्राला प्रोत्साहन दिले. या प्रयोगात कृषीमध्ये गुंतलेला अतिरिक्त मनुष्यबळ दुग्ध व्यवसाय, अन्नप्रक्रिया उद्योग इत्यादींमध्ये वापरून शेतीशिवाय ग्रामीण भागातच उत्पादनाचे तंत्र आणि व्यवस्थापन वाढविण्याचा प्रयत्न होता. ऐंशीच्या दशकामध्ये चीनच्या अर्थव्यवस्थेत जी भरीव वाढ झाली त्यात ग्रामोद्योगांचे स्थान विशेष होते. हे उदाहरण दृष्टीपुढे ठेवून भारताने प्रयत्न केल्यास ग्रामीण अर्थव्यवस्थेचा विकास होऊन दारिद्रय निर्मूलन व शहरीकरणातील स्थलांतरण कमी होण्यास नक्कीच मदत होईल.

5) मुलभूत सुविधावर भर :

मागच्या अनेक वर्षात भरपूर अर्थसंकल्पीय तरतूद करूनही कृषी क्षेत्राची विकासाची क्षमता का वाढली नाही हा एक न सुटणारा कोडा आहे. शेती व ग्रामीण भागाच्या विकासाची क्षमता वाढविण्यामध्ये, शिक्षणाचा प्रसार, सुधारलेले आरोग्य, शुध्द पिण्याचे पाण्याची सुविधा, बाहेरच्या बाजारपेठांना जोडणारे बारमाही रस्ते आणि आधुनिक तंत्रज्ञानाचा प्रसार अशा अनेक उपक्रमांमुळे शेतीचा विकास शक्त आहे. हे सगळे उपक्रम योग्यपणे राबवण्यात आले तर सिंचन, पाणलोट क्षेत्र विकास, आधुनिक निविष्टा आणि अल्पदराने कर्ज पुरवठा अशा सर्व उपक्रमांसाठी अर्थसंकल्पीय तरतूद नक्की उपयोगी पडू शकते. केवळ अर्थसंकल्पीय तरतूद केल्यामुळे खोल रूजलेल्या दारिद्रयाचा प्रश्न हाताळता येणार नाही. याकडे राज्यकर्त्यांनी लक्ष पुरविण्याची नितांत गरज आहे.

समारोप :

जागतिकीकरणाचे प्रारूप भांडवलशाही अर्थव्यवस्थेमधून मांडण्यात आले. मुक्त बाजारपेठा व मुक्त स्पर्धा हे भांडवलशाहीचे मुख्य वैशिष्टये जागतिकीकरणाने स्विकारले. परंतु विकसनशील व अविकसीत अर्थव्यवस्थांना त्याचा विशेष लाभ मिळाला नाही. उलट भांडवलशाही अर्थव्यवस्थेतील दोषच प्रकर्षाने जाणवू लागले. भारतीय अर्थव्यवस्थेलाही भांडवलशाहीच्या दोषातून अलिप्त राहता आले नाही. औद्योगिकरणाला अग्रस्थानी ठेवून कृषी क्षेत्राची उपेक्षा होत गेली. त्यामुळे बेकारी, दारिद्रय व असमानता वेगाने वाढत गेली. औद्योगिकरणामुळे जीडीपी दरात वाढ घडवून आणण्यात बरीच मजल गाठता आली. परंतु ग्रामीण विकास, कुटीर व लघू उद्योग यांचा विकास अवरूध्द झाला. परिणामतः ग्रामीण अर्थव्यवस्थेच्या अविकसितपणामुळे दारिद्रयात भरच पडली. यास्तव असे म्हणता येईल की, ग्रामीण अर्थव्यवस्थेची 'जैस थे' ही स्थिती निर्माण झाली. याला जबाबदार जागतीकीकरणाने प्रारूप हेच आहे. सद्यस्थितीत आर्थिक मंदीचे सावट जागतिक अर्थव्यवस्थेमध्ये दिसून येत आहे. त्यात कोरोना महामारीने अधिक भर पडून बऱ्याच विकसीत व अविकसीत राष्ट्रांच्या अर्थव्यवस्थांचे जीडीपी दर ऋणात्मक होण्यासच मदत झाली. म्हणून भारताने अति सावधगिरीने नियंत्रित जागतिकीकरणाद्वारे वाटचार केली पाहिजे. अन्यथा दारिद्रय, विषमता, बेकारी व भूकमरीने त्रस्त झालेली जनता असंतोषाची मशाल पेटवून क्रांतीचा रणदुंभ केव्हा वाजविणार हे सांगता यावयाचे नाही.

संदर्भसूची :

1. दत्त गौरव, महाजन अश्विनी : 'भारतीय अर्थव्यवस्था', एस. चन्द एण्ड कम्पनी प्रा. लि., रामनगर, नई दिल्ली–110055.
2. जैन नीरज : 'वैश्वीकरण या पुनःऔपनिवेशीकरण' गार्गी प्रकाशन, 127, न्यू आवास वकास कॉलेज, सहारनपुर–247001.
3. म्होपरे राहुल : 'अर्थसंवाद' मराठी अर्थशास्त्र परिषद, नियतकालीक, जुलै–सप्टेंबर 2019/खंड 43, अंक 2, विद्यापीठ क्वार्टर नं. डी–34, सायबर समोर, शिवाजी विद्यापीठ, कोल्हापूर–416004.
4. निकम अविनाश : 'अर्थसंवाद' मराठी अर्थशास्त्र परिषदेचे त्रैमासिक, ऑक्टोबर–डिसेंबर 2012/ खंड 36, अंक 3, मातृपितृ कृपा, प्लॉट नं. 30, परिमल कॉलनी, शहादा–425409, जिल्हा नंदुरबार.
5. निकम अविनाश : 'अर्थसंवाद', मराठी अर्थशास्त्र परिषदेचे त्रैमासिक, जानेवारी–मार्च 2012/ खर्ड 35, अंक 4, मातृपितृ कृपा, प्लॉट नं. 30, परिमल कॉलनी, शहादा–425409, जिल्हा नंदुरबार.
6. साठे मधुसूदन : 'नव्या जगाचे अर्थकारण', डायमंड पब्लिकेशन्स, पुणे–30.
7. शर्मा ओ. पी. : 'भारत में नियोजित विकास और आर्थिक उदारीकरण' आर.बी.एस. पब्लिशर्स एस.एम.एस. हाइवे, जयपूर–302003.
8. सिंह रमेश : 'भारतीय अर्थव्यवस्था' डबळतूं भ्पसस म्कनबंजवद ;प्दकपंद्ध च्तपअंजम स्पउपजमकए 444ध्1ए ैतप मंउइंतं छंपबामत प्दकनेजतपंस म्जंजमए ।संचांांउए च्वतनतए बैमददंप.600116ण